

„ЖИТИЈА“ ВИДА БИЛАНОВИЋА КАО ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ОРГАНИЗОВАЊА УСТАНКА У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ

„Житија“ Вида Билановића представљају рукописне мемоаре једног од вођа у вријеме устанка 1875. године у околини Српца (Босански Свињар). Рукопис је пронађен прије неколико година и чува се у Одсјеку за историју и културну историју Музеја Босанске крајине у Бањалуци. Писан је на малом формату величине 16,2×10 cm, а сачуван је од 9. до закључно са 65. страном.

Аутор наводи посљедњи датум у својим мемоарима 1887. годину и тај се датум може узети као вријеме прије кога је настао рукопис, а како је аутор почетком првог свјетског рата интерниран и умро 1917. године, може се закључити да је рукопис настао прије првог свјетског рата. У мемоарима аутор наводи доста тачних догађаја, датума, имена личности и још неких детаља који се поклапају са током догађаја, па се да закључити да је његово памћење било добро и да су му сјећања била доста свјежа.

Из мемоара се сазнаје да је Вид Билановић рођен 1844. године у селу Мрћевцима, у доста имућној и многочланој сеоској породици. Његов отац 1866. године доселио се у Србац, који је тада имао свега тринаест кућа, „јербоје сав свињар у прошлој и тој години бије оселио у Србију те стога је свињар био пуст“.¹ Године 1868. Вид Билановић је похађао једну годину основну школу у Градишки, а послије се запослио као трговачки помоћник до 1873. године, када је купио дућан и направио кућу у Српцу, гдје га затиче устанак.

Иако је оваква врста извора од велике користи за историчара, не смије се губити из вида околност да у изворима овакве врсте, по правилу, у већој или мањој мјери долази до израза субјективна нота, а понегдје и тенденциозне оцјене личности и догађаја. Ипак, ови мемоари имају значај са економског, лингвистичког, етнографског и историјског становишта.

¹ Вид Билановић, „Житија“, стр. 18.

Са економског становишта мемоари су значајни зато што се у њима наводи економско стање породице, величина посједа, број стоке, цијене неких производа и друго. Са лингвистичког становишта овај извор има своју вриједност јер може послужити за изучавање изворног говора и језика на једном локалном подручју Босанске крајине. Са етнографског становишта овај извор има вриједност зато што су у њему забиљежени неки народни обичаји.

Са историјског аспекта овај рукописни мемоар има више-струки значај. Иако описује неке догађаје устанка 1875—1878. године на једном ужем регионалном подручју, у селима око Градишке, ближе Српца, дато је доста интересантног материјала за доградњу потпуније слике о почетку и организовању устанка у једном од најјачих жаришта устанка Босанске крајине. У досадашњим историографским радовима о устанку у Босни (1875—1878) није коришћен овај извор, јер истраживачима није био познат.

Познато је да је један од јачих центара устанка 1875. године у сјеверној Босни био у селима око Градишке. Основна карактеристика устанка у тим крајевима јесте јавно организовање покрета. То нам потврђује у својим сјећањима и Вид Билановић: „17. јула 1875. године отиде Вид у Градишко ради робе у дућан набавити и онде склопи уговор са трговцима да буде у свако доба приправан подићи устанак чим буде добио заповијед...“² Иако су вођи покрета били одредили за датум устанка 18. август 1875. године у околини манастира Моштанице, устанак је плануо прије тога рока у многим селима, па и у селима у околини Српца.

У мемоарима Вид Билановић даље описује како је из Градишке дошао кући и „одмах почне са људима да уговара за састанак а особито са Ристом Гашића тако остане до конца јула све се чује у Ерцеговини да је устанак одпочео и све сваки дан горе 1. августа 1875. дође писмо са параброда од Васе Видовића управљено на Вида Билановића трговца у Бос Свињару да имаде одмах да народ подигне и да се попале чардакови сви и ако имаде буљубаше да се побију“.³

Ове наводе Вида Билановића потврђује и мишљење др Васе Чубриловића о почетку устанка. „Велико је питање да ли би уопште дошло до устанка у Босни, да пре тога није почео у Херцеговини, јер је врло вероватно да би вођи босанског покрета послушали савете својих пријатеља из Београда и Новог Сада и одложили дизање устанка да се није почело доле на југу“.⁴ У мемоарима се потврђује такав закључак, јер се у тим

² Исто, 31.

³ Исто, 33.

⁴ Васе Чубриловић, *Босански устанак 1875—1878*, Београд 1930, стр. 68.

селима чуло да је устанак у „Ерцеговини“ почео, и то је охрабрило многе сељаке и организаторе устанка. Отуда и тако брза припрема устанка — без довољно организације, добрих планова и довољно хране и оружја.

У мемоарима се детаљно наводи начин организовања устанка. Вид Билановић је 3. августа (15. по новом календару) „начинио“ писмене позиве за попове и старјешине од 15 села и са њима ноћу у Српцу одржао тајни састанак и договор „како ће да подигну устанак како ће да забуне са Турцима“.⁵ У неким изворима се као вођа устанка у околини Босанског Свињара наводи поп Тешо Петковић. То тврђење се наводи на основу сјећања једног учесника⁶ које није тачно. У својим сјећањима Вид Билановић набраја неке учеснике тога састанка и првог помиње попа Теша Петковића, али каже да су присутни за вођу изабрали Вида Билановића и да су се сви заклели по „војничком закону“ да ће му бити вјерни војници.

Сљедећег дана, 16. августа 1875. године, растурили су се устаници на чете у Мартинце, Каоце и Ситнише по селима тражећи „субаша и пандура зафтија и којекаквих сеоских грабљиваца“.⁷ Истога дана устаници су кренули на планину Мотајицу, а потом нападну на Караулу у Српцу. Устаници су били толико слабо наоружани да караулу нијесу могли заузети у току дана, иако ју је бранило свега 16 војника. Опсједнуту караулу су напали ноћу и успјели да је запале, па је један дио бранитеља изгинуо, а један дио се спасао бјекством.

Као што се види из мемоара, првога дана устаници су се поцијепали на мање чете, без јединственог вођства, у великој оскудици у оружју и муницији, и нијесу били у стању да се окупе у веће јединице и врше неке веће покрете. Дакле, и овај извор потврђује закључке истраживача устанка у Босни да је устанак у почетној фази имао много слабости у погледу организовања устанка на ширем подручју.

Већ сљедећег дана, 17. августа, устаници су превозили жене, дјецу и имовину преко Саве, а провели су и организовање одбране и постављање стража против турске војске. Устанички вођа у тим крајевима Вид Билановић сљедећег дана напушта устанике и одлази у Нову Градишку, Пожегу и Славонски Брод — да купи пушака и муниције за устанике. Два дана касније

⁵ Вид Билановић, „Житија“, 34.

⁶ Милорад Екмечић, *Устанак у Босни 1875—1878*, Сарајево 1960, стр. 88. — Тврђњу да је поп Тешо Петковић био вођа устаника у околини Босанског Свињара др Милорад Екмечић наводи из Записника Јефта Каталина. Очигледно је да је сјећање једног учесника било помућено тиме што је поп Тешо Петковић био угледна личност и што су под његовим руководством, када су бирали вођу Вида Билановића, сви присутни извршили молитву.

⁷ Вид Билановић, „Житија“, 36.

вратио се у Србац и нашао село спаљено па је и сáм прешао преко Саве. То такође потврђује закључке наших историчара да је у овим крајевима устанак био стихијан и неорганизован.

Основни недостатак плана био је у томе што је устанак организован на периферији једне покрајине и што је требало продирати са границе у унутрашњост. Пошто су из својих села протјерали Турке, устаници су се одмах забавили превоженом нејачи и имовине преко Саве. Тиме је умањена ударна снага устанка, а створени су услови за бржу концентрацију турских снага, што ће довести до брзог пораза устаника.

Из мемоара се да закључити да су припреме за устанак биле јако скромне. У завјеру је умјешан сразмјерно мали број људи, већином најугледнији и старјешине села, па завјера није имала шири ослонац. Оружја и муниције било је тако мало да устаници, иако бројем много надмоћнији, нијесу могли заузети неке карауле док их нијесу ноћу запалили. Из овог извора се да закључити да је основна карактеристика почетка устанка у овом крају недостатак чврсте цјелине и шире повезаности устаника, те да је свако село или група села ове догађаје преживљавало на свој начин.

Мемоари Вида Билановића такође потврђују закључак професора др-а Милорада Екмечића да су трговци били руководећа политичка снага устанка, иако се само један дио њих прикључио устанку, а не читав сталеж.⁸ Трговци улазе у устанак више из економских, него из националнополитичких разлога. Вид Билановић наводи у мемоарима да је 1874. година била за њега добра, само је било „зло са турцима пазаривати јербо су турци били са својим зулумом свакоме додијали“.⁹ Међутим, фактор националне идеологије не треба занемарити, јер је код трговаца имао знатнији утицај, него код сиромашног сељаштва код кога је економски и социјални фактор био пресудан. У мемоарима је забиљежено: „нико не брине за своје кућне послове него сваки се стиже питати оћели се моћи буна подићи проти турске силе и турског зулума и турског насиља јербо су турци били тако силовни да наш човек није смијо казати да је Србин“.¹⁰

И у овом крају организатор устанка је један млад, полуобразован и за такве ствари недовољно искусан трговац. Он није имао ни довољно опреме, смисла и искуства да се стави на чело устанка, и тек што је устанак почео — напушта устанике и иде преко Саве да набавља оружје.

Послије пораза устаника и смрти Петра Петровића Пеције нарочито су се истицали устаници око планине Мотаице. У почетку је устанике предводио Симо Стефановић, а у септембру

⁸ Милорад Екмечић, н. дј. 91.

⁹ Вид Билановић, „Житија“, 29.

¹⁰ Исто, 31.

Лука Крстић. Описујући те догађаје, аутор мемоара наводи да су се устаници почели окупљати чим су из Србије добили прву лађу пушака „беглинки“. Тада се скупило под један барјак 350 устаника, који су се 11. и 12. октобра 1875. године сукобили са турском војском у Српцу. Ту је турска војска поражена, али је у тој бици погинуо и вођа устаника Лука Крстић. Описујући битку, аутор констатује да су устаници распршили турску војску, „задобили 1 барјак турски и много оружја и ране“.¹¹ После тога аутор описује како се разболио и отишао на лијечење у Србију.

Каснији ауторови описи: приједи у Србији код Јована Ристића и кнеза Милана Обреновића, повратак у Босанску крајину и четовање са десетак устаника — мање су интересантни за истраживача, иако и ту има по неки интересантан податак. Нарочито је интересантан опис ауторовог повратка у јулу 1876. године, када је пребацио преко Саве у Босну 313 момака, на челу са вођом Симом Стефановићем.

Рукопис „Житија“ Вида Билановића је свакако од интереса за нашу историјску науку, а посебно за проучавање устанка у Босни 1875—1878. године. Он потврђује низ закључака до којих су дошли наши историчари, а у исто вријеме употпуњује слику збивања у вези са организовањем и почетком устанка у селима око Српца.

Из мемоара се види поступно избијање устанка све док се није претворио у отворени сукоб. То је дошло као посљедица тешког економског положаја сељака, који је устао против пораста закупа десетине. Исто је тако видљиво да су на покретање сељака утицали гласови о дизању херцеговачког устанка, те да су постојали договор и пропаганда за дизање устанка. Али треба нагласити да су агитација, наговарање и поруке за дизање устанка били посљедица, а не узрок, устаничког расположења. Агитација за устанак сасвим је подређена чињеницама економских фактора, који се истичу и у мемоарима Вида Билановића.

Перко Војиновић

¹¹ Исто. 41.